

JADID MA'RIFATPARLARINING O'LKA IJTIMOYIY-MANAVIY HAYOTIDA TUTGAN O'RNI

Parpiyeva Dilorom, Mashrabboyeva Nazira

Maktabgacha ta'lim fakulteti talabalari

Keldiyeva Sh.

Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Turkiston jadidlari xalqni ozod etish, sharoit tamoyillarini isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish va milliy muhtoriyatga erishish g'oyasini ilgari surdilar. XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Rossiya mustamlakasi hisoblangan O'ra Osiyo, Kavkaz, O'rta Sibir xalqlari orasida boshlangan milliy, madaniy-ma'rifiy tiklanish jadidchilik harakati sifatida namoyon bo'ldi. Jadidlar milliy birlik, ma'naviy-ma'rifiy islohotlar bilan jamiyatni yangilash, yuksaltirish yo'llarini izlaganlar. Ushbu maqolada yuqorida muallif tomonidan qayd etilgan firlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Jadid, ma'rifat, usuli jadid, milliy ko'tarilish, matbuot, muhtoriyat, milliy g'oya, „Behbudiya“, „To'ron“, ibratxona, „Munozara“

Abstract: Turkistan Jadids are committed to the liberation of the people from backwardness and religious prejudice, reforming the principles of Shari'a, promoting the nation and achieving national autonomy. In the late 19th and early 20th centuries, the national, cultural and enlightenment revival between the people of Central Asia, the Caucasus and Central Siberia, which was a Russian colony, appeared as a motion. Jadids sought for the ways to renew and uplift the society through national unity, spiritual and enlightenment reforms. This article discusses the mentioned ideas of the author.

Key words: Jadid, enlightenment, jadid national revival, press, autonomy, national idea, „Behbudiya“, „Turan“, temple, „Discussion“

Аннотация: Туркестанские джадиды выдвигали гипотезу освобождения народа от отсталости и религиозных суеверий, реформирования принципов шариата, распространение просвещения среди народа, достижения национальной автономии. В конце XIX - начале XX века среди народов Средней Азии, Кавказа и Средней Сибири в качестве национального, культурно-просветительского возрождения стало зарождаться движение джадидов. Джадиды искали пути обновления и подъема общества посредством национального единства, духовно-просветительских реформ. В данной статье обсуждаются вышеупомянутые автором идеи.

Ключевые слова: джадиды, просвещение, метододъ джадидов, национальное восстание, пресса, автономия, национальная идея, „Бехбудия“, „Турон“, образец для подражания, „Мунозара“.

KIRISH

XIX asr oxiri - XX asr boshlariga kelib, Turkiston o'lkasida saxiylik, xayriya va homiylik masalasi o'zgacha talqinda tus olgan, ya'ni turli xil jamiyat, uyushma, muassasalar negizida aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish, beg'araz yordam, ko'maklashuv turlari paydo bo'lgan edi. Xususan, xayriya jamiyatlarining tashkil etilishi va rivojlantirilishi Turkiston o'lkasining ozodligi uchun ijtimoiy-madaniy kurash olib borgan jadidlar faoliyatining bir yo'nalishi sifatida namoyon bo'ldi. Dastlab, Turkiston o'lkasida musulmon xayriya jamiyatlarini tashkil etish masalasi ilk bor 1906-yilda "Taraqqiy" gazetasida muhokama qilingan. O'sha davrda faoliyat yuritgan "Vaqt" gazetasining 1908 yilgi sonlaridan birida qayd etilishicha, muallif Turkiston o'lkasida hech qanday xayriya jamiyati mavjud bo'lmaganini afsus bilan qayd etgani nashr etilgan. Mazkur nashrda ijtimoiy-iqtisodiy ko'mak beruvchi jamiyatlarni tashkil qilish, maktablarni ochish, kambag'allarga yordam berish o'rniga, yoshlar ayshishratdan bosh ko'tarmaganligi, boylarning to'ylarda isrofchilikka yo'l qo'yayotganligi ta'kidlab o'tilgan.

XIX asr so'nggi choragida Turkistonda xayriya munosabatlarida mahalliy aholi boy qatlamining faoliyati yuqori ahamiyat kasb etgan bo'lsa, XX asr birinchi choragida Turkistonda mahalliy ziyolilar, jadidlar, ma'rifatparvarlar tomonidan xayriya jamiyatlari tashkil etila boshlandi. Jadidchilik harakatining Turkistonda mustaqillik uchun kurashlarda musulmon xayriya jamiyatlarining tuzilishi siyosiy, ijtimoiy va madaniy ahamiyat kasb etdi, ta'lim va madaniyat sohalarini inobatga olgan holda rivojlantirishni ta'minladi va Turkistonning turli hududlarida jadidlar tomonidan asos solingan xayriya jamiyatlari orasida "Tarbiyai atfol", "Jamiyat taraqqiyoti maorifi Buxoro", "Jamiyati xayriya", "Ko'mak", "Imdodiya" eng mashhur jamiyatlar sifatida nom qozondi. Mazkur jamiyatlar faoliyati davomida insonparvarlik tamoyillariga asoslangan beg'araz yordam va xayriya yo'nalishlaridan bordi. Jumladan, Ismoil Gaspirinskiy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Shakuriy, Fitrat kabi jadidlar o'z faoliyatlarida ezgulik, muruvvat va saxovatpeshalik an'alarini davom ettirgan holda turli xil ilmiy va xayriya jamiyatlari tuzishga muvaffaq bo'lganlar.

Dastlab, jadidchilik harakatining asoschisi Ismoil Gasprinskiy yuzaga kelgan vaziyatni yaxshi anglagan holda "Tarjimon" gazetasi orqali tashviqot kompaniyasini boshlagan. U barcha yerlarda hayriya muassasalarini ochish, hayriya mablag' va manbalarini boshqarish tizimini yaratishga tashviqot qilgan. Birinchi bo'lib u

musulmonlar orasida eng keng tarqalgan hayriyani, sadaqani tizimlashtirishni taklif qilgan. Gasprinskiyning ta'kidlashicha, buning uchun "Muruvvat uylari", ko'cha va bozorlarda daydib yurgan yetim, nogiron va muhtojlar uchun "Etimxonalar" yaratish zarur, shuningdek har bir shahar yoki uyezda mablag'larni yig'ish va ularni muhtojlarga sarflash uchun "Xayriya jamiyati" ochish kerakligi qayd etilgan. Uning fikricha sadaqa "boyning qashshoqqa, sog'ning bemorga, olimning o'qimaganga ko'rsatgan yordami"dir. Gasprinskiyning fikri musulmonlarning XIX-XX asrlar kesishuvdagi ahvolini aniq tasvirlab beradi. Gasprinskiy musulmon hukmronlari va amaldorlarini o'zining savodsizligi, dunyo fanlarini bilmasligi va oqibatda, qachondir barcha munosabatlarda kuchli bo'lgan davlatlarning inqirozi tufayli barcha ishlarda uzoqni ko'ra ololmaslikda ayblaydi. Ko'rinib turibdiki, Gasprinskiyning barcha tashabbuslarida ta'lim muassasalarini isloh qilish muammosi turgan. Shuning uchun Gasprinskiy mavjud ziyolilar qatlamidan imkon boricha samarali foydalanishga intilgan. Gasprinskiyning musulmon intellektuallaridan yagona talabi xalqdan uzoqlashmaslik, har doim ular bilan birga bo'lish va qo'lidan kelganicha yordam berish bo'lgan.

1884-yilda "Tarjimon" gazetasida ko'tarilgan. O'sha paytda Gasprinskiy o'z o'quvchilarini shu maqsadda maxsus yaratilgan hayriya jamiyatlari orqali moliyalashtiriladigan yetimxonalarni yaratishga undagan. Gasprinskiy shunday jamiyatlarning faoliyati kam ta'minlangan musulmonlarga moddiy yordam ko'rsatish, foizsiz mablag'lar berish, hunurmandlar o'quv yurtini ochish, bog'bon va dehqonlarga ko'maklashish, yetim va nogironlarni maxsus yaratilgan yetimxonalarda tarbiyalashdan iborat bo'lishi kerakligini qo'llabquvvatlagan. 1914 yilda Toshkentda yangi usul maktablari o'qituvchilari tomonidan maktab-ma'rifatchilik faoliyati maqsadida "Imdodiya" ("Qo'llab-quvvatlash") xayriya jamiyati tashkil etilgan. "Imdodiya" jamiyati misolida, jadidlar xayriya va boshqa jamiyat a'zolarining insonlarning aqliy darajasi, moddiy ta'minlanganlik va ijtimoiy mavqeidan kelib chiqqan holda targ'ibot-tashviqot o'tkazish usullari turli-tuman bo'lganligi to'g'risida xulosaga kelish mumkin.

Shunday qilib, XIX asrning oxiri - XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-iqtisodiy hayotida turli xil xayriya jamiyatlari, tashkilot va muassasalarining faoliyati ikki xil bosqichda o'tganligi bilan xarakterlanadi. Birinchi bosqich, XIX asrning so'nggi choragida, Turkiston o'lkasida xayriya, hayr-ehsonga bo'lgan munosabatlar yakkalik tarzida namoyon bo'ldi, shuningdek bu davrda Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasida yashovchi rus millatiga mansub fuqarolariga bo'lgan e'tibor tufayli xayriya va homiylikka bo'lgan munosabat shakllandi. Ikkinchi bosqich, XX asr birinchi choragida xayriya va homiylik nafaqat xususiylik balki, jamoaviylik tarzida namoyon bo'la boshladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdirashidov Z. Annotirovannaya bibliografiya Turkestanskix materialov v gazete "Tarjuman" (1883-1917). Yaponiya., Department of Islamic Area Studies, 2011. - S. 178.
2. Abdirashidov Z. Ismail Gasprinskiy i Turkestan v nachale XX veka: svyaziotnosheniya-vliyanie. – T.: Akademnashr, 2011. – B. 263.
3. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar. – T.: "Ma'naviyat", 2003. – B. 22-23.
4. Boylar dag'ilmi? // Tarjimon. 1888. № 33.
- 5.<http://nhrc.uz/oz/news/jadid-bobolarimizning-ibratli-hayot-yoli-ijtimoiy-siyosiy-faoliyati-ilmiy-va-manaviy-merosi-bor>
- 6.https://www.researchgate.net/profile/Xoliqova_Rahbar/publication/365029202_Istiqlol_yo'lida_jon_fido_qilgan_millatimiz_fidoyilari/links/6363805737878b3e877b6c22/Istiqlol-yolida-jon-fido-qilgan-millatimiz-fidoyilari